

A rövidpróza Dosztojevszkij munkásságában

Tartalomjegyzék

<u>I.</u>	<u>Bevezetés</u>	2. oldal
<u>II.</u>	<u>„Fantasztikus elbeszélés”</u>	
	2.1 A fantasztikus elbeszélés.....	4. oldal
	2.2 Az <i>elképzelt</i> csillag.....	7. oldal
	2.3 A dosztojevszkiji szabadság értelmezése.....	11. oldal
<u>III.</u>	<u>A három út</u>	
	3.1 A <i>Nyevszkij Prospekt</i> pódiuma	
	Az utca.....	13. oldal
	3.2 Az álombeli úrutazás értelmezése az <i>Egy nevetséges ember</i>	
	<i>álmában</i>	15. oldal
	3.3 „ <i>És megismeritek az igazságot és az igazság szabadokká tesz titeket</i> ” ¹	
	Az igazság útja.....	21. oldal
<u>IV.</u>	<u>„Ez a bizonyos harmadik”</u> ²	
	<i>A nevetséges ember</i>	26. oldal
<u>V.</u>	<u><i>Acis és Galatea</i></u>	
	<i>Az Aranykor-látomás</i>	29. oldal
<u>VI.</u>	<u>Az álomvilág másvilág</u>	
	<i>Összegzés</i>	35. oldal
<u>VII.</u>	<u>Bibliográfia</u>	37. oldal

¹ János 8:32

² KOVÁCS Árpád, *Próza mű és elbeszélés*, Diszkurzívák, Argumentum, Bp., 2010, 118.o.

„... a külön „nem mindig” különálló és elszigetelt jelenség, az is előfordul, hogy olykor épp ő hordozza magában az egésznek a lényegét, csak hát kortársai valami szélvihar folytán egyelőre mind elszakadtak tőle...”³

I. Bevezetés

A Dosztojevszkij-elbeszélések különleges részét képezik az alcímükben megjelenő „fantasztikus” jelzővel ellátott művek, mint például a *Szelíd teremtetés*, vagy az *Egy nevetséges ember álma*. Az elméleti kutatások mai állása szerint közmegegyezés leginkább abban van, hogy esztétikai minőség mutatója az, ha az író jól leplezi a természetfeletti vagy valószínűtlen megnyilvánulását a szövegben – mutat rá Kovács Árpád.⁴ „Ez a felfogás a szűkkeblű epikus realizmus, illetve a naturalizmus esztétáinak nézeteivel szemben fogalmazódott meg először a XIX. század végén, elsősorban preszimbolista szerzők tollából, majd az avantgárd idején erőteljesebben és szabatosabban a formalisták poétikájában.”⁵

Az egyik leghatásosabb elképzelést jóval később, a formális poétika reneszánsza idején, Tzvetan Todorov fejtette ki.⁶

A dolgozat fókuszában az *Egy nevetséges ember álma* áll, amelynek vizsgálata azzal az igénnyel lép fel, hogy a fantasztikumot és az álmot az álom motívumának alapos vizsgálatával valamiképpen szintézisre hozza, s az elbeszélésnek ilyen megközelítésben is értelmezést adjon. Az elméleti kutatás Todorov művét veszi alapul, melyben ő „a fantasztikus pszichológiai, eszmei és verbális megnyilvánulásainak elhatárolását végzi el, a megjelenítés műbelső – tematikus és szűzség – kettősségének következetes feltárása eredményeként. A két megközelítést az elbeszélői és a szereplői „nézőpont” különállására vezeti vissza, melyek a szövegszerű közvetítés okán az elbeszélő prózában nem azonosíthatók, de nem is határolhatók el mindig egyértelműen. Ez okozza az olvasó hezitálását, habozását, billegését a valós és valószínűtlen megkülönböztetése során – mutat

³ BAHTYIN, Mihail Mihajlovics, *Dosztojevszkij poétikájának problémái*, 188.o.

⁴ KOVÁCS Árpád, *A fantasztikus mint heurézis*, In: Partitúra 2013/1. (3-31.)

⁵ KOVÁCS Árpád, *A fantasztikus mint heurézis*

⁶ Tzvetan TODOROV, *Bevezetés a fantasztikus irodalomba*, (Ford. GELLÉRI Gábor), Napvilág Kiadó, Budapest, 2002. Első megjelenés: Tzvetan TODOROV, *Introduction à la littérature fantastique*, Paris, 1970. 61. o.

rá Kovács Árpád, akinek *A fantasztikus, mint heurézis* című munkája szintén a dolgozat alappilléret képezi.⁷

A kutatás célkeresztjében tehát az álom motívuma a fantasztikum tükrében, a narratív technikák, valamint a szabadság dosztojevszkiji értelmezése és a bűn – különös tekintettel a gyermekkel való bánásmód tematizálása áll. A dolgozat ehhez segítségül hívja Dosztojevszkij más szépirodalmi, rövidprózai alkotásait is, amelyek alkalmasak megvilágítani, esetleg kitágítani a vizsgálat különböző tételeit, természetesen a hozzájuk kapcsolódó szakirodalom együttes megidézésével.

⁷ KOVÁCS ÁRPÁD, *A fantasztikus mint heurézis*

II. „Fantasztikus elbeszélés”

A fantasztikus elbeszélés

A nevetséges ember álmának alcíme; *Fantasztikus elbeszélés*, tehát az elbeszélés műfaji meghatározásra tett kísérlet során kiemelkedő jelentőségű a fantasztikum irodalmi aspektusában történő meghatározása. Ezt Kovács Árpád *A fantasztikus mint heurézis* című tanulmányában a következőképpen teszi meg:

„az irodalmi fantasztikum, azaz a poétikailag megformált és nyelvileg közvetített „képzetszerűség”, fikció, új minőségre tesz szert. Az irodalmi fantasztikum az elképzelt különös formáját alkotja. Sajátosságát csak abból nyeri, hogy konfrontálódik a spontán képzeleti világ egészével. Következésképpen fantasztikusnak bizonyul az a világ, amelyben a történetiség elveszti relevanciáját – hol teljes egészében, hol egy másik, alternatív történetiség lehetőségének felmutatása révén. A cél az, hogy a fantasztikus és a szociokulturális konfliktusában feltáruljon a történeti lét „heterogeneizise”. A generatív alapműveletet – Eric Rabkin nyomán⁸ – Szmirnov a reverzióval azonosítja, melynek hatására nemcsak a történeti lét, hanem a szubjektum megkettőződése is végbemegy, ahogy erre – Helmuth Plessnerre⁹ hivatkozva – már Iser rámutatott.¹⁰ Szmirnov érdeme, hogy a kétféle narráció, a fiktív és a történeti közötti viszonyt is történetinek ábrázolja; nem a logikai, műfajelméleti szembeállítást preferálja, hanem a történeti poétika dinamikus szemléletét, miszerint az, hogy mit tekintünk valószerűnek és valószerűtlennek, történeti kérdés. Fantasztikus jelenség vagy eljárás létezik a nem fantasztikus irodalomban is.

Szmirnov tehát számol Rabkin és Iser hozadékával is, ám igyekszik továbblépni. Aláhúzza, hogy a megkettőződés ugyan feltétele az imagináriusnak,¹¹ de fantasztikussá csak akkor válnak képződményei, ha historizálódásuk is alternatív történetekben testesül meg, mind a jelenből a múltba, mind a jelenből a jövőbe vetített szűzség esetében. A

⁸ Eric RABKIN, *The Fantastic in Literature*, Princeton, New Jersey, Princeton UP, 1976, 189. o.

⁹ Helmuth PLESSNER, *Soziale Rolle und menschliche Natur*, in uő. *Gesammelte Schriften*. B. X, hrsg. Von G. Dux e. a., Frankfurt am Main, 1985, 235. o.

¹⁰ Wolfgang ISER, *A fiktív és az imaginárius*, (Ford. MOLNÁR Gábor Tamás), Budapest, Osiris Kiadó, 2001, 273.

¹¹ A fantasztikus szöveg „küzdeme” az imagináriussal megfogalmazódik a szakirodalomban. Vö. Eric RABKIN, *Imagination and Survival: the Case of Fantastic Literature*, in *The Fantastic Other. An Interface of Perspectives*, ed. By B. Cooke e. a., Amsterdam, Atlanta, GA, 1998, 10–12. o.

*visszaforrás megkettőződése és a szubjektum megkettőződése egyetemes, antropológiai vonás.*¹²

A nevetséges ember álma – mint irodalmi fantasztikum – tehát Kovács Árpád meghatározásában narratív és figuratív képződmény, nem az elképzelt, hanem az elbeszélte realitás különös formája. A szereplő által *elképzelt* világ az új nyelv, az elbeszélés hatására megváltozik: az álombéli utazás során tapasztalt látomás az *Aranykor* problémáját veti föl. A *képzelt* valóság itt azonban többszörös áttétellel képződik meg. A Dosztojevszkij-szakerődalom látszólag kihagyhatatlan vonatkozásban idézi meg az elbeszélés elemzése során Voltaire-t,¹³ tehát az elbeszélő hang releváns összetevőjeként jelennek meg többek között a „volterianus eszmék”, és „Voltaire csillaga.”¹⁴ Kovács Árpád hívja föl a figyelmet arra, hogy Voltaire kész elismerni „egy nagy Értelmet”, „Legfőbb Lényt”, amelynek léte nincs más bizonyosság, mint a következetes ráció: „[...] reflexió útján felfogván a dolgok közt levő csodálatos viszonylatokat, gyanítanám egy végtelenül ügyes Munkás létezését.”¹⁵ Dosztojevszkij Voltaire kapcsán épp ezt az ellentmondást tartotta fontosnak: a deista gondolkodó kétségbeesett küzdelmét a hit megmentéséért¹⁶

Az előbbieken hivatkozott képzelt, illetve verbális cselekménnyé formált valóság másik megképződése az álomlátás. A szív, azaz a vágy szülte álomvilág a képzelet játéka, ugyanakkor az elbeszélés mintha számos pontján tagadná ezt. A *képzelet*, a fantázia az értelem produktuma, az elbeszélésben mégis a nevetséges ember szíve a katalizátor, mely beindítja az álmot. Az álmot, melyet a főhős „pálfordulásának” okán isteni sugallatként való értelmezésként is meg kell fontolni. Ily módon tehát a képzelet nem pusztán az álmodó által működtethető, tehát az elbeszélés alcímét az *elképzelt* kovácsi terminológiával értelmezve az válik világossá, hogy a fantasztikus elbeszélés fantasztikus voltát többek között ezen megidézett elemek együttesen határozzák meg. Az irodalmi fikció nem azonos sem a képzeleti, sem a kitalált mesével. Az elbeszélés nyelvén megszólaló figura értelmi és

¹² KOVÁCS ÁRPÁD, *A fantasztikus mint heurézis*

¹³ lsd. Kovács Árpád, Szávai János

¹⁴ SZÁVAI JÁNOS, *Aletheia avagy nem találunk szavakat*, In: Pascal örvénye avagy a progresszió hulláhegyei, Bp., Magyar Szemle Alapítvány, 2013, 91.o.

¹⁵ W. DURANT, *A gondolat hősei*, Budapest, 1931, (180–233), 214. o.

¹⁶ Emlékeztetett Voltaire híres mondására: „Lehetetlen, de igaz; hiszek abban, amiben nem hiszek.” Ebben van rokonsága Pascallal, akiről ezt írta: „[...] állandóan egy szakadékot látott karosszéke mellett”. Megint az a híres karosszék! Érdekes társaságban. Vö. VOLTAIRE, *Filozófiai ábécé*, Európa Könyvkiadó, (Ford. GYERGYAI ALBERT, RÉZ PÁL), 1983, 237. o.

értéki viszonya változik meg nemcsak a pétervári világhoz, s általában a léthez s a gondolkodáshoz, hanem önmagához is. E nyelven dolgozza ki identitásának új — nem racionalista — alapelveit.

Kovács Árpád mutat rá, hogy Dosztojevszkij a „leginkább valószerűben mutatja ki a rendkívülit, sokszor az elképesztőt, az irreálist, és természetesen magát az irreálist megszokottá tevő érzéksalódást is. Valójában csupán az érzéksalódás történetét tartja fontosnak, valamint azt a társas beszédmódot, melyeknek köszönhetően az érzéksalódás létrejöhetett.”¹⁷

¹⁷ KOVÁCS ÁRPÁD, *A fantasztikus mint heurézis*

Az elképzelt csillag

Az álombéli utazás célpontja, a csillag három féleképpen van jelen az elbeszélésben: mint az isteni sugallat egyik alapvető komponense, a képzelet véletlen szüleménye, és, mint a „látható része egy láthatatlan egésznek, a Földdel azonosított planétának, mely korántsem pusztán részlete a szemlélt valóságnak, hanem indexe is – része is az érintett egésznek meg jele is annak, amivel érintkezik.”¹⁸

A szétválasztás annak okán látszik szükségszerűnek, hogy a háromféle jelenlét miképpen tematizálja fantasztikumot. Az isteni sugallatként meghatározott komponens a *megmutatásnak* a módja, az álomlátásból ébredő nevetséges ember által levont konklúziójához ugyanis elengedhetetlen jelentőséggel bír a helyszín, amely képmása a főhős által megismert világnak, s így a főhős képes magára vonatkoztatni az ott látottakat.¹⁹ „Fantasztikusnak az bizonyul, amikor ez a planetáris „objektum” eltűnik, s helyét elfoglalja a tevékeny emberi valóság és annak történeti beágyazottsága, „eredete”. Elbeszélésünkben az álom az a helyzet, amikor az érzékelés, a képzetalkotás, a képzelet, a fogalom, azaz az ész eszközrendszere kikapcsolódik a tapasztalatszerzés folyamatából, s a világ nem látványként, hanem látomásos történésként jelenik meg az ember számára. Ezért hangzik el végkonklúzióként: „láttam az Igazságot”. ”²⁰

A második komponens azt a tényezőt hangsúlyozza, hogy az álom szándékosan nem befolyásolható cselekvés – ez széleskörű és empirikus emberi tapasztalat. A harmadik az elsővel állítható párhuzamba, de mindet elengedhetetlenül egymás mellett kell tárgyalni.

Kovács Árpád mutat rá, hogy Dosztojevszkij szintén a fantasztikus irodalom három változatát különbözteti meg: a formális, a materiális és az ideális feltételeesség formáit.²¹ „Ideálisnak azt nevezi, amikor a fantasztikus konstellációt nemcsak a valószerű részletek vagy tetszetős eszmék teszik relevánssá, az tehát nemcsak a valószerűségnek, hanem igazságigényünknek is eleget tesz. Következésképpen: nemcsak a (nem-fantasztikus) valósággal szembesíthető, hanem a fiktív és valós téma, a közönséges és kivételes összekapcsolásán alapuló történet létvonatkozásával is, azaz az értelem világával. Ez

¹⁸ KOVÁCS Árpád, *A fantasztikus mint heurézis*

¹⁹ Az Isteni sugallat-komponens a későbbiekben mélyebb elemzést kap szorosán ráutalva magát a szépirodalmi szövegre.

²⁰ DOSZOTJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Egy nevetséges ember álma, Kisregények*, 501.o.

²¹ KOVÁCS Árpád, *A fantasztikus mint heurézis*

azonban a történelmi távlat, az értelem léte felfedése nélkül nem valósulhat meg. A fantasztikusnak titulált szöveg ugyanis a képzelet és az eszmék körén túllépve az ontológiai reáliát a spirituális létmód szintjén is számon kéri. El tudjuk képzelni, meg tudjuk ítélni – rendben van, kielégül a materiális (analógiás) és a formális (szerkezeti) hitelességre irányuló elvárásunk. Megtaláljuk párhuzamát vagy egy kép vagy egy korreláció szintjén, egy-egy dolog vagy a dolgok viszonyrendszere alapján. De felmerül még egy kérdés. Mit értek meg a fantasztikus képződmények bűvöletében egyszeri életmenetéből s az mit tár föl a történelmi lét értelméből? Azaz milyen megismételhetetlen történet logikájának felel meg, milyen elbeszélésmódnak és milyen figurális szemantikai képződményeknek?”²²

Az *Egy nevetséges ember álma* a következőképpen válaszolja meg a kérdést: az elbeszélés főhőse nem az egyszeri életének a menetét látszik megérteni, hanem az álomlátás előtti, kislánnyal való találkozását. Nem a *menet* az, amely ily módon értelmezhető lesz (talán csak annyi: az eddig járt út járhatatlanná vált), hanem, hogy az átélt élmény *célt* jelöl ki számára.

Az elalvás és az eszmélés pillanata rendkívül hasonló oppozíciót jelenít meg: a halál és az élet kezdetének egybeesése. Az álomba szenderülés hirtelen történt, épp mikor a nevetséges ember egyszer s mindenkorra eldönti: öngyilkos lesz. Az ébredés is épp ily hirtelen: „[...]összeszorult a szívem, és azt éreztem, hogy meghalok, és ekkor... nos hát ekkor – felébredtem.”²³ A hirtelen megvilágosodás, föleszmélés az álomlátás előtti cél helyébe célokat állít: „Megyek hirdetni, mert hirdetni akarom! Mit? Az igazságot [...]”²⁴ Az új cél új főhőst implikál, nem a *minden mindegy embere*²⁵ áll az olvasó előtt, hanem

²² KOVÁCS Árpád, *A fantasztikus mint heurézis*

²³ DOSZOTJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Egy nevetséges ember álma*, *Kisregények*, 500.o.

²⁴ DOSZOTJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Egy nevetséges ember álma*, *Kisregények*, 501.o.

²⁵ Kovács Árpád a következőképpen határozza meg a jelenséget: „A racionalista nevetés paródiája kapcsán ejtsünk szót most a narráció által szanált beszédmódról, a „nincs semmi” és a „minden mindegy”, azaz a jelenléthiány kifejezéseiről, illetve a retorikai fokozást szolgáló szisztematikus ismétlődésükről. Bennük ugyanis egy sajátos intenció, a dologhoz fűződő alternatív viszony nyilvánul meg, következményeként pedig a Semmi megtapasztalása jön létre. Mégpedig abban az esetben, ha a szereplő, a magát nevetségesnek tekintő észlénnyel nem tudja megkülönböztetni a dolog látható alakját és tevékeny valóját. Amikor az elmélkedés a racionalista észjárás abszolutizálására korlátozódik, nem tud különbséget tenni a szenvedő és cselekvő, a térbeli és időbeli, a közvetlen és a nyelvi képződmények által közvetített tapasztalat között, s emiatt rendre elköveti a kategoriális hibaként²⁵ ismert lépést. Az effajta elmélkedés végpontjára helyezi Dosztojevszkij az elbeszélés hőseit. Arra a pontra, ahol megszületik az öngyilkosság gondolata. A cselekvéstől elhagyott világ tagadása, semmítése ezen a ponton logikusan fordul az önmegsemmisítés gondolatába: „Semmivé, abszolút

egy tette kész próféta. A keresztény (krisztusi) attitűd átűt a sorok között, az elbeszélés utolsó, tette buzdító szavai felebarátunk megsegítésére irányul. A igazság hirdetését, a szavakkal történő cselekedeteket megelőzi a megbánt tett, és ez determinálja a későbbiekben, pozicionálja az elbeszélőt.

„Oh, bocsásson meg, bocsásson meg! Térden állva kérem bocsánatát! Megcsaltam önt és magamat. Álom volt, képzelődés...”²⁶ – olvasható az elbeszélés utolsó oldalán. A *Fehér éjszakák* fejezetcímei (*I. éjszaka*, *II. éjszaka*, és így tovább) az álmok világába kalauzolják az olvasót (az elbeszélés alcíme: „*Egy álmodozó emlékeiből*”), aki így joggal érezheti a cselekményt folyamatos, kétdimenziós narratívának. Az *Egy nevetséges ember álmában* az álom oly világosan elkülönülő kerete (elalvás/ébredés) itt nehezen érhető tetten, hacsak nem az utolsó és a közbülső fejezet (*Reggel*, *Nasztjenka története*), amelyek egyértelműen az álmok világán kívül helyezkednek el. Az elbeszélés női hősnőjének megnyilatkozása (levele) egyértelműen tanúskodnak az álom: *képzelődésként* való azonosításáról.

A *Nevetséges ember* narratívarendszere kétkomponensű, komplex interakció, ugyanis a tényleges cselekményidő perspektívájában olvasható egyrészt úgy, mint confessio, amely tökéletesen megfelel a vallomás-műfaj szerkezetének: a jelenből indul ki, az életút egyik nagy válsághelyzete köré épül, s a válság megoldásával (vagy a megoldási kísérlettel) tér vissza végül a jelenbe.²⁷

A másik komponens azonban egy jóval árnyaltabban megjelenő, ugyanakkor szubsztanciális igazságokra rákérdező narráció, amely az út (az elbeszélésben feltehetően hármas) jelentésmátrixát járja körbe, valamint a gyermek (mikró világ) és csillag (makró világ) vizsgálata mély, krisztusi attitűddel átítatott értelmezésben. „Ego sum via veritas et vita” (Jn 14,6). Én vagyok az *út*, az *igazság* és az *élet*.

semmivé leszek.” Ebben az összefüggésben a fantasztikus történet ezt a semmit fogja szanálni, vagyis a *tagadás tagadásaként* működik. A reflexió tagadja a lét értelmét, a fantasztikus narratíva pedig az effajta reflexív gondolkodás értelmét tagadja.”

²⁶ DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Fehér éjszakák*, In: Elbeszélések és kisregények I, Magyar Helikon, 1973

²⁷ SZÁVAI János, *Aletheia avagy nem találunk szavakat*, 91.o.

A jelképek szintjén az út három féle módon van jelen az elbeszélésben:

- út, mint utca (Nyevszkij Prospekt)
- út, mint úrutazás
- út, mint az igazság útja

„Vallattam a régi Bibliát,
S szívem mohón egyet kívánt:
Osztályrészemül jutna bár a
Próféták élete s halála...”²⁸

A dosztojevszkiji szabadság értelmezése

Az *Egy nevetséges ember álmával* kapcsolatban tárgyalt *igazságra* és *jóságra* való törekvés hozzátartozójaként szükséges felidézni Szent Ágoston szabadságról szóló feljegyzését, mely újabb kulcsot ad az elemzett mű értelmezéséhez, ugyanis kétféle szabadságot különböztet meg: *libertas minor*-t és *libertas major*-t. „Számára a kezdettől fogva meglevő, az első szabadság alacsonyabb rendű volt: ez a jó választásának szabadsága, s összefügg a bűn lehetőségével; a magasabb rendű szabadság a második, a végső szabadság volt: az Istenben, a jóban való szabadság, Szent Ágoston a második szabadságnak a *libertas major*nak volt az apologétája, s végső soron eljutott az eleve elrendelés tanához.”²⁹ – mondja Bergyajev, s ezzel rávilágít az *Egy nevetséges ember álmának* egy olyan aspektusára, mely a szereplő jellemfejlődését feltételezi, hiszen az ágostoni *libertas minor*-t meghaladva a egyértelműen a *libertas major*-hoz közelít: cselekedetei erről tanúskodnak.

Amennyiben Szent Ágoston nyomán Bergyajev eljut predesztináció tanához, az elemzett mű végére prófétává érő főhős szerepvállalása így nem tekinthető a továbbiakban *választott* útnak, hiszen az álomlátás, és a véletlenek játékának tűnő cselekményelemek aligha esetlegesek, sokkal inkább az isteni akarat dinamizál.³⁰

„Az embernek és sorsának témája Dosztojevszkij számára mindenekelőtt a szabadság témáját jelenti.”³¹ az *Egy nevetséges ember álma* az eddigiekből következően tehát sorskérdés. Bakcsi György világít rá, hogy ugyanakkor a szabadság – főként ebben a műben – nem a köznapi értelemben vett felelősség alóli felszabadulást jelenti, hanem épp ellenkezőleg, súlyos terhet ró az egyénre. A *nevetséges ember* kapcsán meg kell

²⁸ OGARJOV versrészlete, In: BAKCSI György, *Dosztojevszkij-legenda és valóság: Mai szovjet tanulmányok Dosztojevszkijről*, Bp., Európa Könyvkiadó, 1978, 274.o.

²⁹ BERGYAJEV, Nyikolaj, *Dosztojevszkij világszemlélete*, Bp., Európa Könyvkiadó, 1993

³⁰ Érdemes összevetni Aquinói Szent Tamási közismert nézetével: aki Isten által teremtetett, létezése szükségszerű, tehát predesztinált.

³¹ BAKCSI György, *Dosztojevszkij világa*, Bp., Európa Könyvkiadó, 1971, 80.o.

különböztetnünk kétféle szabadulási kísérletet: az egyik felszabadulásra tett kísérlet – az előzőekkel szólva köznapi értelemben – másik a tényleges, szerzői intenció és világkép által reprezentálódó megszabadulás.³² A *minden mindegy* emberének öngyilkossági kísérlete példázza az első, kudarcba fulladt tervet, míg az álomlátás utáni új tudatra ébredt, tette kész habitus felel meg a másodiknak. „Lehetett volna könnyíteni az ember kínjain azzal, ha elveszik tőle a szabadságot. Számára a szabadság antropodicea és egyúttal teodicea is, ebben kell keresni az ember igazolását és ugyanakkor Isten igazolását is.”³³

Tehát, a *nevetséges ember* számára nem adatik meg, hogy ily módon enyhüljenek *kínjai*, csak az álomlátás következtében végbemenő megszabadulás hozhat végső megnyugvást, igazolást, melyet az *Ők-höz* s az olvasóhoz forduló beszédével példázattá avat.

A *nevetséges ember* álomlátása során – írja Joseph Frank az elbeszélés kapcsán – a szív vágyai kerülnek előtérbe, amelyek képesek megidézni az Aranykort. Az álomban a fej és szív, ész és értelem ellentét önmaga válik az emberiség történetének lélektani központjává.³⁴ A szerző a „conjure up”³⁵ kifejezést használja, melynek jelentései: idéz, felidéz, varázsol, elővarázsol, így a szív az elbeszélésben nem pusztán nem biológiai vonatkozásában mutatkozik meg, hanem olyan entitásként, melynek emlékezete és varázsképesége van.

³² Ebben a kontextusban tárgyalva a felszabadulás és a megszabadulás saját, szerzői terminusként értendő.

³³ BAKCSI György, Dosztojevskij világa, Bp., Európa Könyvkiadó, 1971, 80.o.

³⁴ FRANK, Joseph, *Dostoevsky, A writer in his time*, Princeton, Princeton University Press, 2010, 756-759.o.

³⁵ A szöveg kontextusába ágyazva saját fordításban a *megidéz* szóval azonosítottam.

III. A három út

A Nyevszkij Prospekt pódiuma

Az utca

A Dosztojevszkij-művekben gyakran találkozunk rejtett, (rövidített) terekkel, utcamegnevezésekkel, azonban az *Egy nevetséges ember álmá*-ban, a *Nyevszkij Prospekt*tel találkozunk, melyet térpoétikai vonatkozásaiban érdemes tárgyalni. Lotman nyomán a Szentpétervár szemantikai elemzése³⁶ a városra, mint fogalomra vonatkozik, s izomorf jelenséggént kezeljük, hiszen megszemélyesíti az őt körülvevő térséget, eggyé válik vele. Gondolatát továbbfűzve, ha a *Nyevszkij Prospekt* úgy viszonyul az őt körülvevő világhoz, mint a város centrumában elhelyezkedő templom Pétervárhoz, akkor a világmindenség idealizált modelljévé válik, s annak centrumában van. „Nincsen szebb a *Nyevszkij Prospekt*nél, legalábbis Pétervárott, amelynek ez mindene. Mi mindennel nem ékeskedik fővárosunknak ez a gyönyörű útja? Tudom, hogy egyetlen sápadt pétervári hivatalnok sem cserélné el a *Nyevszkij Prospekt*et a világ minden kincséért sem.”³⁷

Lotman is utalást tesz arról, hogy, Gogol mellett Dosztojevszkij kanonizálta az addigi irodalmat, ezáltal Pétervár olyan térség lesz, ahol a titok és a fantasztikum törvényszerűnek számít és a teatralitás, a csodálatos építészeti műrecek, a díszítések, valamint a különféle művészeti ágak keveredése figyelhető meg. Az előbb idézett részlet az író tollából arra enged következtetni, hogy a színpadiasság egyértelműen kiegészítő pólusa a benne élő emberek sokféleségének, s oda-vissza működő jelenség.

Pétervár egy része a lotmani kulisszák mögötti tér, amelyet ő a külvárosban határoz meg, csak a játék és a feltételeesség szigete, a csinovnyik Pétervára. Ezzel szemben a másik, a színpadi tér a néző érzékelése, mely végigkíséri a ceremóniákat. Ennek azonban ellentmondani látszik a Gogol-mű hivatalnokai, akik aktív szereplői a *Nyevszkij Prospekt* pódiumának. Természetesen adja magát a szűzség keletkezése, hogy egy-egy tér szereplői összeütköznek, így a górcső alá vett sugárutat ebben a metszéspontban alkalmas tárgyalni.

Az elbeszélésben a *Nyevszkij Prospekt* úgy jelenik meg, mint a regény egyik mellékalakja (kapitány) kéregetésének helyszíne. „A kapitány – ezt biztosan tudom – néha

³⁶ LOTMAN, Jurij, *Pétervár szimbolikája és a város szemiotikájának problémái*. In: *Kultúra, szöveg, narráció*, Pécs, 1994, Szerk.: Kovács Árpád és V. Gilbert Edit. Szabó Rita fordítása, 209. o.

³⁷ GOGOL, Nyikolaj Vasziljevics, *A Nyevszkij Prospekt*, In: *XIX. századi orosz elbeszélők*, Bp, Európa Könyvkiadó, 1984

megállítja a járókelőket a *Nyevszkij Prospekt*en, és kéreget.”³⁸ A narráció arra enged következtetni, hogy az említett szereplő nem igazán hagyja el a házát, tehát adja magát a feltételezés, hogy az elbeszélés *lakásához* képest közeli (szomszédos vele) a világosan megjelölt helyszín. Ezt figyelembe véve az *utca*, melyen végighaladva megpillantjuk a *csillagot* és *azt a kislányt*, nem más, mint a *Nyevszkij Prospekt*.

Az előbb idézett lotmani értelmezést szem előtt tartva, ha ez a teátrális utca a világmindenség idealizált modelljévé válik, ahol a titok és a fantasztikum jelenléte törvényszerű, ott érhető tetten egy olyan írói bravúrral szerkesztett metaforarendszer, mint a csillag és a kislány szándékos összecsengetése. A két szó orosz megfelelőjének ismeretében, девочка (kislány) és звездочка (csillag) ez az összecsengetés nem pusztán az értelmezésben kap majd hangsúlyos szerepet, hanem mély, etimológiai magyarázatot is kínál a befogadó számára, s egy árnyalt, de érvényes olvasatot dolgoz ki, mely a mélyen vallásos Dosztojevszkijt állítja az olvasó elé.

³⁸DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Egy nevetséges ember álma, Kisregények*, 483.o.

„Dosztojevszkij számára [...] a társadalmi, erkölcsi,
és egyéb kérdések gyökeres megoldása
„a földön kívül” van.”³⁹

Az álombeli űrutazás értelmezése az *Egy nevetséges ember* álmában

Bakcsi György mutat rá tanulmányában, hogy Dosztojevszkij számára az Aranykort nem csak az emberiség távoli múltja, de jövője, örök eszménye is. A társadalmi és esztétikai harmónia eszménye „hívó szóként, fő esztétikai és erkölcsi kritériumul is szolgál a jelenben, mintegy iránytűként, mely megmutatja a fejlődés helyes útját az eljövendő harmónia felé.”⁴⁰

A *nevetséges ember* álma – ahogy Szávai rávilágít – Claude Lorrain *Acis és Galatea* című festményét idézi, amelyet Dosztojevszkij néhány évvel korábban a drezdai képtárban látott. A kép az antikvitás világát ábrázolja, a görög szigetvilágot (a *görög sziget* kifejezés a kisregény szövegében is megjelenik),⁴¹ s a két szerelmes egymásra találását. A novella nem utal közvetlenül a festményre, sőt az elbeszélés által illusztrált helyszín is csupán egyfajta hasonlatként jelenik meg, az elbeszélő élővilágának pontos másaként, leképződéseként. Mindazonáltal a helyszín és az itt élők világa pusztán látványában egyezik meg a Földdel, az atmoszféra és az *embermások* jelleme nem egyeztethető össze az elbeszélő empirikusnak tekinthető földi tapasztalatával. Az idealizált világ megjelenése, és az álom profetikus következménye ok-okozati összefüggés. A bűnös ember számára az álmában megjelenő aranykor a Dosztojevszkij-prózában visszatérő elem, Szávai mutat rá, hogy *A kamaszban* és *Az ördögökben* [...]

„[...] *A büntelen, bűnbeesés előtti élet álmát, különös módon, csakis „nagy bűnösök”, láthatják. Így Versilov, a kamasz apja, aki mindenkit elárult, mindenkit becsapott, romlásba*

³⁹ BAKCSI György, *Dosztojevszkij-legenda és valóság: Mai szovjet tanulmányok Dosztojevszkijről*, Bp., Európa Könyvkiadó, 1978, 42.o.

⁴⁰ BAKCSI György, *Dosztojevszkij-legenda és valóság: Mai szovjet tanulmányok Dosztojevszkijről*, Bp., Európa Könyvkiadó, 1978, 65-66.o.

⁴¹ „(...) azoknak a szigeteknek az egyikén álltam, amelyek a mi földünkön a görög szigetvilágot alkotják”, In: DOSZOTJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Egy nevetséges ember álma, Kisregények*, 491.o.

taszítva családját és a hozzá közel állókat, és Sztavrogin, aki megront és öngyilkosságba kerget egy kislányt. De mi a nagy bűne, a nevetséges embernek? Versilovhoz, és főleg Sztavroginhoz képest, különösképpen, szinte semmi, mindössze annyi, hogy a novemberi pétervári éjszakában hazamenet elhessegeti magától azt az ismeretlen nyolc éves kislányt, aki beteg anyja számára könyörög segítségért.”

A *nevetséges embert* álomélménye egyfajta próféta-szerep felvételére sarkallja, amely a filozófiai síkon túl felvet egy általános, később majd Freud által vázolt és elemzett „pszichoanalitikus” aspektust, mely az álmok világáról szól: ha álmunkban bűnözünk, tekinthető-e az a szó primer jelentésében vett bűncselekménynek? Ugyanis a *görög szigeten* történetek pusztán az elbeszélő fejében játszódtak le, következményei mégis kihatással vannak a cselekvő jelenbeli attitűdjére. A *minden mindegy* („всё равно”) helyébe egy *prédikátor* lép, aki *próféciát* akar hirdetni: „Igen, élet és igehirdetés! A prédikálást abban a pillanatban határoztam el, mégpedig egész életemre! Megyek hirdetni, mert hirdetni akarom! Mit? Az Igazságot, mert én láttam, tulajdon szememmel láttam egész dicsőségét!”⁴²

A próféta Isten kiválasztott embere, isteni akaratot közvetít, elsősorban úgy, hogy tanítja az embereket. Az álomlátás következménye tehát egyfajta Istentől ihletett állapot, az attitűdváltás és szerepvállalás hangsúlyozottan intencionált. A regénybeli igazság rendkívül határozottan jelenik meg, és az igazságtalanság tükrében képződik meg. A „девочка” (kislány) és „звёздочка”(csillag) hasonlat világít rá, hogy az elbeszélte valóságban látott csillag, és az álombeli történések egyfajta példázatként szolgálnak az elbeszélő számára, s a keresztényi világlátásra tanítanak. A kislány által elszenvedett igazságtalanság egyetlen feloldása az elbeszélő szerepvállalása okán bekövetkező igazságtétel, legalábbis az erre való szándék, melynek kulcsa a jóvátehetőség, s a legfőbb ok: „szeresd a többieket úgy, mint magadat”.⁴³

Az álombéli és a valóság igazságát Dosztojevszkij a következőképpen oldja fel: „Az élet tudata több, mint az élet, a boldogság törvényeinek ismerete, több, mint a boldogság.”⁴⁴ Ezt az elgondolást vitatja a hős; tekinti a legfőbb tévedésnek. Tehát a pszichoanalitikus sík itt rajzolódik ki legtisztábban, ugyanis az álombeli és empirikusan nem tapasztalt világ törvényei hatással vannak a realista valóság törvényeire. „Ha Karl

⁴² DOSZOTJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Egy nevetséges ember álma, Kisregények*, 501.o.

⁴³ DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Egy nevetséges ember álma, Kisregények*, 502.o.

⁴⁴ DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Egy nevetséges ember álma, Kisregények*, 502.o.

Jaspers kategóriáit használjuk, akkor a *nevetséges ember* tette etikai rossz. Nem-cselekvés, a jó hiánya. A lehető legbanálisabb bűn, amelyet az elbeszélés világában nyilvánvalóan senki sem tart bűnnek. Sem *ők*, sem pedig *én* - legalábbis a történet első szakaszában.”⁴⁵

Kovács Árpád a következőképpen fogalmazza meg az idézett csillag és kislány összeceksengetését:

„A csillag, melyet a hős öngyilkosságra készülődésének estéjén meglát, optikai olvasatban az öngyilkosság motívumaként értelmeződik. A megbántott kislánnyal kölcsönhatásba emelt komplexum – zvjodzcska/gyevocska – azonban a végrehajtás szanálására ösztönöz: új cselekvésmód keresését mozditja elő. A halál helyett következik az elalvás, majd – ébredés után – az életbe való visszatérés kifejtése egy ön-elbeszélésben. Éppen az elbeszélő szöveg előállítása során érlelődik meg egy új cselekvési modell: az igazság optikailag tapasztalt, „fényes” inspirációjának „hangos” kinyilatkoztatása, azaz az identitást garantáló igaz nyelv keresése: „Megyek hirdetni, mert hirdetni akarom [...] Azt a kislányt pedig megkerestem... És most Megyek! Megyek!”⁴⁶. Megcselekszi azt, amit kimondani nem tud, amit igazságnak nevez, illetve közben elbeszéli, amit tett és tenni fog keresése érdekében.”⁴⁷

Bahtyin nyomán az elbeszélésben válságot tükröző álom központi, műfajteremtő témaként bontakozik ki; jobban mondva az ember újjászületése és megújulása, ami lehetővé teszi számára, hogy "tulajdon szemével" lásson meg egy teljesen más emberi életet a földön. Dosztojevszkij válságot megidéző álom kompozicionális szerkezetét is elénk tárja, a *nevetséges ember* definíciószerű megfogalmazásában: „mindez úgy történt, mint az álomban szokott, amikor is az ember átugrik téren és időn, a lét és az értelem törvényein, és csak azokon a pontokon áll meg, amelyekről a szíve ábrándozik”⁴⁸

Ugyanakkor a szív az érzelmi központ, mely az álmot szülte, s érték-központ, a szereplő másik, rejtőzködő én-je, mely az álmot szülte, s a narrációban testesül meg szubjektumként, a releváns — „igaz” — beszéd alanyaként. Ugyanakkor az olvasat percipálja közismert érzelem-értelem kettősséget, mely komoly jelentéssűrítésre enged következtetni. Az regénybeli *igazság* objektív vagy erősen szubjektív? Megszülheti-e a

⁴⁵ SZÁVAI János, *Aletheia avagy nem találunk szavakat*, 88.o.

⁴⁶ DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Egy nevetséges ember álma, Kisregények*, 695–696. o.

⁴⁷ KOVÁCS Árpád, *A fantasztikus mint heurézis*

⁴⁸ DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Egy nevetséges ember álma, Kisregények*, 489.o.

szív azt az álmot, mely az objektív igazságot mutatja meg? Ha a szív szüli, nincs-e előre kódolva, hogy érzelmi töltetű, ennek okán szubjektív? A megismert igazság azonban általános igazság, erre enged következtetni az „aranykor-vízió” valamint a prófétaszerep. Nem az értelem (agy) szüli az álmokat? A kérdések az illusztráció funkciójában sorakoznak, avégett, hogy a jelentéssűrítés kibontakozzék. Emellett ismert tény, hogy evangéliumi értelmezésben a szív egyaránt hordozója lehet jónak és rossznak, erénynek és bűnnek.⁴⁹

Az *Egy nevetséges ember álmát* nem pusztán kortársai memoárjai a szerzőről és az vele mintegy fiktív interakcióba lépő elbeszélés hősének profetikus attitűdje emeli ki a Dosztojevszkij-művek közül; a lírára jellemző tömörséggel fogalmaz és láttat emberi érzelmeket, miközben a világ igazságára kérdez rá. Álmodó és ébredő jelentős személyiségfejlődését követi egyfajta keresztényi érzet is, mely világosan kimondja: nem Krisztus szerepét kell föl vállalni, hisz ez a szerep nem mindenkinek adatik meg. Ellenkezőleg, a hétköznapi cselekedeteink tesznek bennünket igaz kereszténnyé: a kislány megsegítése. Bahtyin azonban óvatosságra int, s felhívja a figyelmet arra, hogy „a műben általában nem a keresztény, hanem az antik szellem az uralkodó”,⁵⁰ amely nem engedi elvinni az értelmezést teológiai síkra.

A megalázott, vagy megbántott kislány témája Dosztojevszkij több művében is rendkívüli hangsúlyos szerepet kap. Ilyen például *Az örök férj* című elbeszélésben Liza,⁵¹ vagy maga a „*Szelíd teremtés*” is.⁵² Azért fontos hangsúlyozni, hogy ez a szerző regényeiben visszatérő elem, mert ezzel felhívja a figyelmet a gyermekkel való bánásmód erkölcsi tartalmára. Egy kislányt egyszerűen nem lehet büntetlenül megbántani. Ez az egyik legszörnyűbb bűn a Dosztojevszkij-prózában.

A bűn az említett művekben jóval tágabb fogalomként áll az olvasó előtt, mintsem jogi, erkölcsi értelemben, létkérdésként jelenik meg. Vétek nélküli ember nyilván nem létezhet, a bűn az emberi természettel együtt jár, azonban Dosztojevszkij arra hívja föl a

⁴⁹ „Mert a szívből származnak a gonosz gondolatok, gyilkosságok, házasságtörések, paráznaságok, lopások, hamis tanúbizonyságok, káromlások.”(Máté 15:19)

⁵⁰ BAHTYIN, Mihail Mihajlovics, *Dosztojevszkij poétikájának problémái*, 186.o.

⁵¹ DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Örök férj*, In: *Egy nevetséges ember álma, Kisregények*, 309.o.

⁵² DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *A szelíd teremtés*, In: *Elbeszélések és kisregények II*, Magyar Helikon, 1973

figyelmet, hogy ha nem követünk el jót, már az is rettenetes bűn, nem segíteni valakin, az vétek!

Dosztojevszkij *A szelíd teremtes* című elbeszélésének narrációja, mint retrospektív (visszatekintő) monológ, az első ilyen jellegű Dosztojevszkij-elbeszélés⁵³, ezt követi az *Egy nevetséges ember álma* is, amely hasonló elbeszélői eljárást követ. Az olvasás élménye azért hozza minden eddigénél bensőségesebb viszonyba alkotót és befogadót, mert ez a megoldás azt az érzetet kelti, hogy az „elbeszélő szinte velünk együtt írja”, mintegy a keletkezés pillanatába történő betekintés lehetőségét adva ez által.

Az önértelmezés témája is nagyban közelíti a *Nevetséges emberhez*, hiszen mindkét elbeszélés főhőse látszólag mindent önmagához mérő, önmagával meghasonlott figura⁵⁴. A rossz iránti kihegyezett érzékenység Dosztojevszkij hőseire általánosan igaz, ugyanis ezek a hősök nem képesek közömbösek lenni az olyan krízishelyzetekben, mint például a kislánnyal történő incidens során. Ezek a krízishelyzetek nagyon magas váratlanság-effektussal bírnak, melyek a Dosztojevszkij-elbeszélésekre általánosságban is igaznak bizonyulnak.

A Dosztojevszkij-szakirodalom *Az egy nevetséges ember álmának* tárgyalása kapcsán egyértelműen kimutatja a műben jelen lévő Voltaire-utalások rendszerét. Kovács Árpád a következő szöveghelyre hívja fel a figyelmet, mikor a *nevetséges ember* a szállásáról szól: „Van benne egy viaszosvászon huzatú dívány, egy asztal, amelyeken könyvek hevernek, két szék meg egy régi, nagyon régi, de kényelmes Voltaire-fotel is.”⁵⁵ Ennek kapcsán a Kovács így fogalmaz:

„[...] a karosszék, amelyben az öngyilkosjelölt elkezd gondolkodni, majd elalszik, kultúratörténeti relikviaként értelmezhető – ez a szobor alapján is elhíresült „voltaire-i”⁵⁶ emelvény, a híres *raison trónusa*. Az asztalon könyvek, s közöttük talán Voltaire utópiája, a legendai Eldorádóról szóló *Micromégas*, melyet Dosztojevszkij jól ismert. A könyvek mellé most odakerül a revolver, amelynek a neve elég feltűnően összezsugorodik a nagy filozófus

⁵³ DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *A szelíd teremtes*

⁵⁴ Az említett karakter a *Feljegyzések az egérlyukból* odalakójának világban önnön elfoglalt helyének meghatározására emlékeztet: „Én csak egy vagyok, ők pedig mindenki” In: DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Egy nevetséges ember álma, Kisregények*, 47.o

⁵⁵ DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Egy nevetséges ember álma, Kisregények*, 483.o.

⁵⁶ A magyar fordításból kimaradt. Idézem oroszul: „[...] pokojnoje kreslo, staroje-prestaroje, no zato volterovskoje” (‘nyugalmas karosszék, régi-ösrégi, de viszont Voltaire-i.’).

nével. Dosztojevszkij ezidőtájt az „orosz *Candide*” megírását tervezgette, egy, a deista Voltaire-rel folytatott irodalmi polémia jegyében, s ismét elővette a francia író és gondolkodó műveit, akinek húszkötetes francia kiadása ott sorakozott könyvtára polcain.^{57,58}

„Egész éjjel ülök az asztalnál a karosszékben, és nem csinálok semmit. Könyveket csak nappal olvasok. Ülök-ülök és még csak nem is gondolkozom.”⁵⁹ „Voltaire könyvei, a revolver, a *raison* és a *ratio* trónjaként reprezentált karosszék – mindezen részletfelület a nem-cselekvés és nem-gondolás helyzetét konkretizálja. Ennek az elmejátéknak a projekciója, az immanens reflexió terméke a semmiről alkotott spekulatív diszkurzus”⁶⁰ – mutat rá Kovács Árpád, valamint hozzáteszi, hogy a „a nem-cselekvés, az üldögélés és alvás, átvitt értelemben azt jelenti: ’már nem olvasok Voltaire-t’.”⁶¹

Szávai János az elbeszélés csillagára hívja föl a figyelmet: „A nevetséges embert, miután álmában szíven lőtte magát, egy titokzatos lény a bevezető jelenetben látott csillag felé repíti. „A Szíriusz volna az?” - kérdez rá a nevetséges ember. De miért említi Dosztojevszkij éppen a Szíriuszt? Azért, mert Voltaire utópikus-szatirikus elbeszélése, a *Micromégas*,⁶² a Szíriuszon játszódik. A titokzatos lény azonban nemmel válaszol. Vagyis az álom nem Voltaire csillagára viszi az elbeszélőt.”⁶³

⁵⁷ Lásd Dosztojevszkij könyvtárának leírásában. Библиотека Ф. М. Достоевского, Наука, Санкт-Петербург, 2005, 248–249.

⁵⁸ KOVÁCS Árpád, *A fantasztikus mint heurézis*

⁵⁹ DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Egy nevetséges ember álma, Kisregények*, 484.o.

⁶⁰ KOVÁCS Árpád, *A fantasztikus mint heurézis*

⁶¹ „Az olvasás nem a gyertyafény mellett, csak nappal, a világosság fényénél, azaz Voltaire hatásának köszönhetően történik. Az ülés egyrészt a végrehajtás elmaradását, másrészt annak motívumát, a voltaire-i *raison* felfüggesztését, harmadrészt az új cselekvésnek – az álombeli történet megalkotásának – az elindítását jelképező aktus. A történet szövege ezzel a forrással szemben fogalmazódik meg, talán a *Micromégas* vagy éppen a *Candide* Eldorádójával folytatott polémiában. Jól követhető, hogy itt a nem-cselekvés, az üldögélés és alvás, átvitt értelemben azt jelenti: ’már nem olvasok Voltaire-t’.” In: KOVÁCS Árpád, *A fantasztikus mint heurézis*

⁶² Az elbeszélés *conte philosophique* – mutat rá Joseph Frank a „Dostoevsky, A writer in his time” című 2010-es munkájában – a világ szó szerinti jelentésében fantázián nyugszik, így gyakran együtt kerül említésre a Voltaire-i *Micromégas*-szal.

⁶³ SZÁVAI János, *Aletheia avagy nem találunk szavakat*, 91.o.

„És megismeritek az igazságot és az igazság szabadokká tesz titeket.”⁶⁴

Az igazság útja

„A műben [...] egy igazság története van jelen, megy végbe”

„A művészet lényege ez: a létező igazságának a műbe való helyeződése.”⁶⁵

A Németh G. Béla által megidézett Heidegger⁶⁶ kijelentéseinek tükrében a „Láttam az igazságot”⁶⁷ és a „Megyek hirdetni, mert hirdetni akarom! Mit? Az igazságot [...]”⁶⁸ lesz a fejezet elméleti alappillére.

S. Horváth Géza *A Fikció és medialitás a belső monológban* című munkájában rámutat egy, a *Nevetséges ember álmában* is jelenségre, amennyiben a műben megjelenő confessió, mint monológ, kerül értelmezésre, láthatóan „a *mondás ideje* nem esik egybe a *cselekvés idejével*. Az elmondás aktusa időben korábbi cselekvéssorok felidézése, nyelv elé vezetésére irányul. Ugyanakkor nem is retrospektív önnarrációról van szó, hiszen a történetek és azok elbeszélése közti időintervallum minimálisra csökken.”⁶⁹ Ezt az intervallumot egy rövid léptékű, szükségszerű önvallomás, majd az alig pár órányi, rövid cselekménysor teszi ki, az álmot is beleértve. A konfesszió szükségszerű, az elbeszélő önpozícionálásának elengedhetetlen összetevője: „Én nevetséges ember vagyok.”⁷⁰

Az S. Horváth Géza által vázolt gondolatmenet nem pusztán az elmondás idejének mikéntje írói bravúrja miatt lényeges, hanem, mert az *Egy nevetséges ember álma* tulajdonképpen olyan (az idő viszonylatában) keretes szerkezet állít fel, mely az elbeszélte jelenbeli vallomásból az S. Horváth által vázolt narráción keresztül újra visszatér a szintén jelenbeli egyes szám első személyű monológ formájához. Ezt Dosztojevszkij primer

⁶⁴ János 8:32

⁶⁵ HEIDEGGER, Martin, *Der Ursprung des Kunstwerks*, In: *Holzwege*, 1963, 25.o.

⁶⁶ NÉMETH G. Béla, *Egymást kiegészítve – nem egymás ellen („szellemtörténeti”, pszicholingvisztikai és egyéb irányzatok)*, In: *Az irodalomértés horizontjai*, Pécs, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, 1995

⁶⁷ DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Egy nevetséges ember álma*, *Kisregények*, 501.o.

⁶⁸ DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Egy nevetséges ember álma*, *Kisregények*, 501.o.

⁶⁹ S. Horváth Géza, *Fikció és medialitás a belső monológban*, In: *Regények, médiumok, kultúrák*, Bp., Argumentum Kiadó, 2010, 141-160.o.

⁷⁰ DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Egy nevetséges ember álma*, *Kisregények*, 479.o.

szinten a E/1 jelen- és az E/1 múlt idő használatával teszi világossá, azonban szekunder szinten a következő ok-okozati háló kapcsolja össze a három(tulajdonképpen kettő) idősíket:

1. A *nevetséges ember* az elbeszélés jelenidejében, aki ismeri az igazságot.
2. Az igazság megismerésének története.
3. A *nevetséges ember* az elbeszélés jelen idejében, aki hirdetni fogja az igazságot, s ezt a gyakorlatban is bizonyítani kívánja.

A három idősíket szükségszerűen azért kettő, mert az első és a harmadik pont az elbeszélés jelenében játszódik, ám a szétválasztás azért elengedhetetlen az elemzés szempontjából, mert az elbeszélés két ilyen módon végpontja között feltételezhető a főhős jellemfejlődése. Az *Egy nevetséges ember álmának* nyitómonológja ugyanis a következő mondattal zárul: „Jaj, milyen nyomasztó, ha az ember csak egymaga ismeri az igazságot. De ők ezt nem értik. Nem, nem értik.”⁷¹ Tehát az elbeszélő magányáról tesz tanúbizonyságot, valamint az elbeszélés *ők*-ével szembeni felsőbbrendű érzetéről. Az állapot feloldása szükségszerűen egyféleképpen lehetséges, mely az elbeszélés jelenében való visszatérés nyitó mondata: „És azóta hirdetem is [az igazságot]!”⁷² A részlet közti időintervallumban történt cselekménysor felidézése és értelmezése juttatja el tehát az elbeszélőt az első „Ám azelőtt igen búsultam, hogy nevetségesnek látszom.”⁷³ állapotból az „... Azt a kislányt pedig megkeresem...”⁷⁴ állapotába, tehát a szentimentális hős prófétává érik. „Dosztojevszkij nem vonta le a fantasztikus előadásmódból származó végső következtetéseket a történet nyelv-és időstruktúrájára vonatkozóan. Ha megtette volna, valóban» zavarosabb és kidolgozottabb «lett volna a szöveg.”⁷⁵ Az S. Horváth Géza „nem retrospektív önnarráció” meghatározása helyett a dolgozat a retrospektív monológot tekinti az interpretáció alapjának.

A fenti időszerkezet a metamorfózis (átváltozás) tematikáját hívja elő, mely magában hordozza a fejlődés fogalmát, mely sűrített, ugrásszerű, s az időaspektus egy meghatározott formája. „Ennek az eszmének [a metamorfózisnak] az összetétele azonban szerfőlött bonyolult, ezért belőle több időtípus is kiindul.”⁷⁶ Az átváltozás tehát állapotokat

⁷¹ DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Egy nevetséges ember álma, Kisregények*, 479.o.

⁷² DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Egy nevetséges ember álma, Kisregények*, 501.o.

⁷³ DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Egy nevetséges ember álma, Kisregények*, 479.o.

⁷⁴ DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Egy nevetséges ember álma, Kisregények*, 503.o.

⁷⁵ COHN, Dorritt: *Áttetsző tudatok*. I. m. 142-150.(A beemelt idézet S. Horváth Gézánál is van, 142.oldalon a *Regények és médiumok, kultúrák* című művében)

⁷⁶ BATHTYIN, M. M.: *A tér és az idő a regényben*, in: *A szó poétikája*, Gondolat, Bp., 1976., 281. o.

feltételez, mely állapotok megegyeznek a már említett idősíkok egy-egy meghatározott aspektusával (A *nevetséges ember* az elbeszélés jelen idejében, aki ismeri az igazságot-*indulóállapot*, Az igazság megismerésének története-*fejlődés szakasza*, a *nevetséges ember* az elbeszélés jelenidejében, aki hirdetni fogja az igazságot, s ezt a gyakorlatban is bizonyítani kívánja-*átalakult (metamorfizálódott) állapot*).

Bahtyin hívja föl a figyelmet, hogy „az átváltozás és az azonosság a folklór emberábrázolásában szorosan összefügg egymással. Ezt az összefüggést legvilágosabb formában a népmese őrizte meg.”⁷⁷ A folklór megidézése mutat utat, hogy az átváltozás eszméje a görög filozófia, és az antik misztériumjátékok megemléítésre kerüljenek.

S. Horváth Géza hívja föl a figyelmet a Dosztojevszkij-regényvilágbeli cselekvéseinek sajátos formaalkotó jegyére, amelyet a szerző az „ellentétes gesztus” -nak, vagy nem várt fordulatnak nevez, s a következőképpen írja körbe: „Az ellentétes cselekedetben a cselekvés sajátos, paradox jellege tárulkozik fel: a váratlanságot éppen az demonstrálja, hogy a cselekvést kiváltó ok nem adekvát a cselekvés következményével. Az ok és a következmény között fennálló feszültség a cselekvés autóreferenciáját mozgósítja: az ellentétes cselekvés a cselekvés alanyában zajló fordulatról tanúskodik.”⁷⁸

Ez a formaalkotó jegy a következőképpen jelenik meg az elbeszélésben: „(...) a revolver már ott feküdt előttem, és én egész lényemmel tudtam, hogy azt feltétlenül megteszem (...) Ekkor hirtelen elaludtam az asztalnál, a karosszékben, ami azelőtt sohase fordult velem elő.”⁷⁹ Az idézetből világosan látszik, hogy a nemcsak a cselekvést kiváltó ok (öngyilkossági kísérlet), de a cselekvés következménye (az igazság megismerése) sincs adekvát viszonyban magával a cselekvéssel (alvás), sőt, még a narráció is arról tanúskodik, hogy ez minden előzmény nélküli esemény. Ugyanis inadekvát, hogy az öngyilkosságra készülő elbeszélő *hirtelen* elalszik, továbbá hogy az álomlátás épp a *megismerést* eredményezi ekkor. Azonban a *fantasztikus elbeszélés* – mint a realista olvasatot tagadó szerzői instrukció – nem pusztán műfaji megjelölés, hanem mintegy magyarázatot ad a tárgyalt paradox eseménysorra, a világlátás és a világértelmezés formája.

⁷⁷ BAHTYIN, M. M.: A tér és az idő a regényben, in: A szó poétikája, Gondolat, Bp., 1976., 281. o.

⁷⁸ S. HORVÁTH Géza, *Dosztojevszkij költői formái*, Bp., Argumentum, 2002, 64.o.

⁷⁹ DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Egy nevetséges ember álma, Kisregények*, 486.o.

Az elbeszelt cselekmény linearitása tartja össze az előbbieken inadekvátként aposztrofált cselekményelemeket, hiszen a *nevetséges ember* jellemfordulatának szükséges összetevőiként jelennek meg, s ezáltal a fantasztikum, mint műfaji megjelölés koherens viszonyba kerül a mű egészével. Ugyanis a szó immanens jelentése fenntartja a lehetőségét a valóságtól való elrugaszkodás, csodák és az empirikus tapasztalat útján nem magyarázható cselekményelemek megjelenésének.

„Dosztojevszkij poétikájában e többszólamúság egyszerre irodalom, antropológia és „teológia”, amennyiben formájában vall az eltüntetett szerzői tudat. A széttartó közeledés paradoxonában a mély ének ütköznek és találkoznak össze, s eközben a modernitás, illetve az orosz premodern összes paradigmatis ember-lelki lehetősége felrajzolódik, végigdramatizálódik.”⁸⁰ A divergencia azonban látszólagos, az apokaliptikus és katasztrófát láttató álombeli eseménysor meghatározott célirányba tart, s az álmodó *feladata* az ébredés pillanatától a *helyreállítás*.

A jóvátehetőség az igazságtalanság helyreállításaként értelmezhető. Az álomban elkövetett bűn súlyossága ekvivalens a kislányon való nem-segítéssel, mely a korábban hivatkozott etikai bűnösségre utal. Ugyanakkor felmerülhet egy félig-meddig felmentő olvasat, hogy a kislány durva elzavarása okolható azzal, hogy öngyilkosságára gondolva már az emberi élet összes szabályán és kötelezettségén kívül érezte magát. Az elbeszélő azonban világosan láttatja, hogy a realista valóság tükrében el nem követett bűnnek ő mégis hordozója, és ennek kompenzálásaként, ok-okozati következményeként fejlődik és válik prófétává, s a megismert igazság hirdetésére és a bűnbeesést megelőző bűnnek jóvátételére hivatott. Bakcsi György mutat rá, hogy a szépséges utópia Dosztojevszkij üzenete, amennyiben az elbeszélő hivatott arra, „hogy megtisztulva prófétaként hirdesse az „Aranykor” újabb eljövetelét, mert ha az emberek akarják, „egyetlen óra alatt, egy csapásra rendbe jön minden!”⁸¹ tehát tisztítótűz jelenségét is megidézi művében. Az attitűdváltás nem pusztán intencionált váltás a *minden mindegy* és a prófeta szerep között, hanem a büntelenné válásnak az eredménye.

A látomás pillanatában önmagával szembesül az elbeszélő, mint egyedi, megismételhetetlen, önkéntes szegregációja az igazság ismeretéből fakad. S. Horváth Géza úgy írja le a jelenséget, hogy „ez a fajta megértés nem foglalható szűzsébe, mivel egyetlen

⁸⁰ *Huszonöt fontos orosz regény*, Budapest, Maecenas Könyvkiadó, Lord Könyvkiadó, Szerk. Hetényi Zsuzsa, 1996, 100.o.

⁸¹ DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Egy nevetséges ember álma, Kisregények*, 510.o.

pillanat alatt játszódik le: – „abban a pillanatban”⁸² – az epikus distancia minimálisra csökken, ezért történésként való azonosítása nehézségekbe ütközik. Referenciája azonban van: a hős átalakulása, ami egy másfajta idő megnyílásának kezdetét jelenti. Ezt a sajátos szerkezetet nevezhetjük Dosztojevszkijnél „feltáró megértésnek”, amely nem a múltra irányul, hanem a jövő: egy referenciális mezőt tár fel, egy *új jelentést*, ami még csak csírájában van jelen.”⁸³⁸⁴

Ricoeur sémáját⁸⁵ az irodalomra alkalmazva, amennyiben a krízisszituáció új beszédmód megjelenésével függ össze, „a racionális ész határainak meghaladására tett kísérletként jelenik meg. A hős, miközben saját önleíró szavát keresi, egy történetet is alkot, s ezen keresztül hozza létre személyes beszédformáját, amely a világ-és önértelmezés új lehetőségét teremti meg számára.(...) *A nevetséges ember* öngyilkosságra készülve maga „fogalmazza meg a részleteket” az igazság „kinyilatkoztatásához”.⁸⁶

⁸² DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Egy nevetséges ember álma, Kisregények*, 501.o.

⁸³ S. HORVÁTH Géza, *Dosztojevszkij költői formái*, 84.o.

⁸⁴ Ez a terminus értékkel használt metafora a megértés perszonális modellje a saját nyelv és történet megalkotását jelenti. Kovács Árpád ezt „eszmélés”-nek nevezi, s a Dosztojevszkij-regény műfaji sajátosságaként tárgyalja a Роман Достоевского. Опыт поэтики жанра [Dosztojevszkij regénye. A műfaj poétikai megközelítésben], Budapest, Tankönyvkiadó 1985. jelzetű művében.

⁸⁵ RICOEUR, Paul, *Bibliai hermeneutika*, In: Hermeneutikai füzetek 6., Budapest, Hermeneutikai Kutató Központ, 1995

⁸⁶ S. HORVÁTH Géza, *Dosztojevszkij költői formái*, 116.o.

IV. „Ez a bizonyos harmadik”⁸⁷

A nevetséges ember

A főhős – mutat rá Joseph Frank – egy izolált, mizantróp karakter, de az elbeszélésben olyan horizontban tűnik föl, amely körülöleli a metafizikai és vallási dimenziókat egyaránt.⁸⁸

„Már a Fehér éjszakák korai regényben elvi kérdésként volt exponálva az esztétikai tudat bírálata, s egy antropológiai megoldás kimunkálása. Erről leghitelesebben az tanúskodik, hogy a kérdéskör elméleti problematizálását a szerző a perszonális elbeszélés hősére ruházza, aki saját történetének elbeszélése során az elbeszélés új metanyelvét is megalkotja. felfüggesztve a „szép” és a „nemszép” beszéd antinómiáját, a költői és prózai, a patetikus és ironikus ellentétét, az elbeszélés ontológiai megalapozását a prózanyelv alanyának alakja felől kísérli meg. Ez az a bizonyos harmadik, nem besorolható, mindig keletkezésével azonos figura: „én – típus vagyok”, „átmeneti lény”[...] mint például a „játékos”, az „örök férj”, a „nevetséges ember”, vagy a „szelíd teremtés”.⁸⁹

S. Horváth Géza *A kamasz* című regénnyel kapcsolatban rámutat, hogy a Dosztojevszkij-kutatásban közismert jelenség, hogy a hős – akárcsak a *nevetséges ember* – „érzékeli önmaga elbeszélte voltát, s miközben küzdelmet folytat énjének objektivált, ábrázolt, vagyis valamely külső pozícióból történő lezárása ellen, lényegében az elbeszélés történetsémákat mozgósító eszközeit teszi tárggyá.”⁹⁰ Bahtyinnal szemben a szerző a jelenség megközelítésére egy másik lehetőséget kínál, miszerint a szövegesemény, mint diszkurzíva a hősen keresztül létesül, ezáltal az interpretáció arra irányul, hogy (Paul Ricoeur-t megidézve) „miként tesz szert a szereplő személy narratív azonosságra.”⁹¹

A fentiekből következik, hogy a *nevetséges ember* önmagát a „külső világ” reflexiójában pozicionálja. „Nevetségessége” morális kérdéseket vet föl, ugyanis, mint melléknév *tulajdonságot* jelöl, azonban nem része az elbeszélő személyiségének, hanem ez a külső világ által ráaggatott, reflexióként megjelenő jegy. A *kinevetett ember* jelenik meg,

⁸⁷ KOVÁCS Árpád, *Prózámu és elbeszélés*, Diszkurzívák, Argumentum, Bp., 2010, 118.o.

⁸⁸ FRANK, Joseph, *Dostoevsky, A writer in his time*, Princeton, Princeton University Press, 2010, 756-759.o.

⁸⁹ KOVÁCS Árpád, *Prózámu és elbeszélés*, Diszkurzívák, Argumentum, Bp., 2010, 118.o.

⁹⁰ S. HORVÁTH Géza, *Dosztojevszkij költői formái*, 57. o.

⁹¹ S. HORVÁTH Géza, *Dosztojevszkij költői formái*, 57.o.

megbántottsága szólal meg az első sorokban: „(...) igen búsultam, hogy nevetségesnek látszom.”⁹²

A nevetés kultúrája fogalmi értelemben együtt jár a *szabadság*, *fölszabadulni* szavakkal, azonban a kinevetettnak (ugyanis az igekötő a kirekesztésre utal) lenni állapot szükségszerűen negatív jelentéstartalommal párosul, nincs szoros összefüggésben ugyan a *bánt* igével, azonban a *megbántottság* érzetét kelti, béklyóként, a szabadság korlátozásaként hat az elbeszélés főhősére. A méltóság megsértése tehát komoly bűnként jelenik meg.

A *nevetségesség* mely a főhős saját önmeghatározása, nem pusztán azért lényeges, mert metonimikus viszonyban áll az elbeszélővel, hanem, mert a Dosztojevszkij-kutatásban közismert:

„hogy a hős érzékeli önmaga elbeszélő voltát, s miközben küzdelmet folytat énjének objektivált, ábrázolt, vagyis valamely külső pozícióból történő lezárása ellen, lényegében az elbeszélés történetsémákat mozgósító eszközeit teszi tárgyá. Bahtyin ezt a prózapoétikai jelenséget a hős pozíciójának erősödéseként és a szerzői pozíció (akarat, szándék) gyöngüléseként értékeli. Bahtyin elképzelésében mindez a történet (szüzsé) kiiktatásához vezet, amely csupán eszközzé minősül a regényi egész dialógusának létrejöttéhez, de nem tesz szert értelemképző jelentőségre a regényben. A jelenségnek azonban lehetséges egy másik megközelítése. Eszerint a szövegesemény, mint diszkurzíva a Dosztojevszkij-féle perszonális modellben nem a hős kizárásával, hanem rajta keresztül létesül. Az interpretációnak ezért nem a szereplőn kívül vagy felette álló szerkezeti vázra, a kompozicionálisan és strukturálisan szervezett cselekményre kell irányulnia, hanem arra, hogy – Paul Ricoeur szavaival – miként tesz szert a szereplő személy narratív azonosságra.”^{93 94}

A *nevetség* ember álmában azonban nem érvényesül a bahtyini „szüzsé kiiktatása”, ugyanis éppen az általa megnevezett prózapoétikai jelenség abszolválja a hős

⁹² DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Egy nevetség* ember álma, *Kisregények*, 479.o.

⁹³ S. HORVÁTH Géza, *Dosztojevszkij költői formái*, 57.o.

⁹⁴ RICOEUR, Paul, *A narratív azonosság*, In: *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Budapest, 2001, Szerk. Thomka Beáta. 15-26.o.

jellemét, amely a cselekményszövének elengedhetetlen része. A nevetségesség által képződik meg ugyanis az elbeszélő nézőpontja az ábrázolt világgal szemben, amely mintegy hozzájárul az elbeszélés fantasztikus voltának kibontakoztatásához.

V. Acis és Galatea

Az Aranykor-látomás

A *nevetséges ember álma Aranykor-látomását*, s *próféciáját* a „szemantikai előreutalás költői szerkezetének”⁹⁵ tükrében lehet – mint műfajt – tetten érni. Az erről és ennek értelmezhetőségéről szóló tanulmány szerzője, Kroó Katalin, ennek feltételeit a következőképpen fogalmazza meg:

„A szöveg akkor mond szemantikailag hiteles» prófeciát «, mely valamiféle várakozásra indítja az olvasót, amikor jövődöbeli szemantikai történések előrejelzése pontosan azonosítható költői struktúra(k)ban ölt testet, következésképp pontosan, körülhatárolható a »prófeciát« jelölő költői jel. Ha ilyen jel – az anticipált jelölője – létezik, akkor az anticipáció diszkurzív tény. Ha az anticipáció megjelölése nem azonosítható, az előrejelzés nem bizonyítható.”⁹⁶

Az *Egy nevetséges ember álma* első, rövid soraiban rögtön létezővé teszi az anticipált jelölőt: „... mert ők nem ismerik az igazságot, én pedig ismerem. Jaj, milyen nyomasztó, ha az ember csak egymaga érti az igazságot!”⁹⁷ ezáltal az anticipáció tehát, az vázolt meghatározás szerint diszkurzív tény lesz. Ez a fajta előrevetítés szükségszerűen determinálja, hogy az igazságot az olvasó is meg fogja ismerni, sőt a regény *őkje* is. Ugyanakkor az elbeszélő önmeghatározásának paradox vonásai némiképp vázolják jellemének *fantasztikus*⁹⁸ voltát, mely a narrációt előlegezi meg: „nevetséges vagyok (...) örültnek mondanak (...) mind kedvesek nekem, még akkor is amikor nevetnek rajtam –

⁹⁵ KROÓ Katalin, *Aranykor-Árkádia: jelentés és irodalmi hagyományozódás*, Bp., L' Harmattan Kiadó, 2007, 64.o

⁹⁶ KROÓ Katalin, *Az irodalmi szöveg mint saját „prófeciájának” beteljesítője és értelmezője. A szemantikai előreutalás költői szerkezete*. In: Kovács Árpád, *A szótól a szövegig és tovább. Tanulmányok az orosz irodalom és költészettan köréből*. Diszkurzívák, Budapest, 1999. A tanulmány megidézése szükségszerű és kézenfekvő; a tanulmány a XIX. századi orosz regényepikai szövegeken keresztül mutatja be a tárgyalt anticipáció működését.

⁹⁷ DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Egy nevetséges ember álma, Kisregények*, 479.o.

⁹⁸ A „fantasztikus” szó itt nem szuperlatívuszi értelmében használatos, hanem, mint a szokványostól eltérő, realitástól távol eső.

sőt, akkor valahogy különösen kedvesek(...) [el]szomorodom [...], mert ők nem ismerik az igazságot”⁹⁹

Ezen a ponton azonban meg kell említeni Roland Barthes közismert terminusát, a *késleltetést*,¹⁰⁰ hiszen:

„ahogy a rím a vissza-visszatérésen és az erre való várokozáson keresztül strukturálja a verset, úgy strukturálják a hermeneutikus kód elemei a megoldásra való várokozáson felül a rejtélyt.¹⁰¹ (...) Kérdés és válasz¹⁰² között a késleltetés egész övezete húzódik, melynek emblémáján talán az „elhallgatás” lehetne, a retorikai alakzat, amely megszakítja, felfüggeszti és eltéríti a mondatot (a vergiliusi „Quos ego!”). (...) [A várokozás] az igazság létfeltételévé válik: az igazság, mondják ezen elbeszélések, az, ami a várokozás végén van.(...) Elbeszélni (a klasszikus módon) annyit jelent, mint felvetni egy kérdést, mint alanyt, melyet nem látunk el predikátummal. A predikátum (az igazság)¹⁰³ napvilágra kerülésével befejeződik az elbeszélés, a világ kiegészül (miután annyit izgultunk azon, hogy nem fog kiegészülni).”¹⁰⁴

Az Aranykor megidézése és eljövetele párhuzamot mutat Vergilius *Negyedik eklogájával*, ugyanis az Aranykort a költeményben a megszülető gyermek hozza el¹⁰⁵, A *nevetséges emberben* pedig az *újjászülető* elbeszélő. Sőt, az analógiát fenntartva „ha az értelmező hű akar maradni az interpretáció során követett poétikai szempontokhoz, akkor talán autentikusabb így fogalmaznia: a gyermek *hozza létre* az aranykort.”¹⁰⁶, tehát a nevetséges ember.

Az elbeszélésben az Aranykor az álomban érhető tetten, ugyanakkor ebben az értelemben nehéz meghatározni, hogy a múlt megidézése, a jelen káprázata, vagy a jövő képében áll-e az olvasó előtt. Az értelmezést nehezíti, hogy a szakirodalom utópiaként

⁹⁹ DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Egy nevetséges ember álma, Kisregények*, 479.o.

¹⁰⁰ BARTHES, Roland, S/Z, Bp., Osiris Kiadó, 1977, 101.o.

¹⁰¹ A nevetséges ember álmában az igazság megismerésének története, s következménye

¹⁰² Kérdés implicit módon nincs jelen a szövegben, de a narrátor - „De ők ezt nem értik” – felkiáltása, nemcsak a regény *őkjének* szól, hanem kiszólás az olvasó felé is. In: DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Egy nevetséges ember álma, Kisregények*, 479.o

¹⁰³ A nevetséges emberben tehát maga az alany és a predikátum is az igazság.

¹⁰⁴ BARTHES, Roland, S/Z, 101-102.o.

¹⁰⁵ KROÓ Katalin, *Aranykor-Árkádia: jelentés és irodalmi hagyományozódás*, 74.o.

¹⁰⁶ KROÓ Katalin, *Aranykor-Árkádia: jelentés és irodalmi hagyományozódás*, 74.o.

említi. Ez egyértelműen egy alternatív jövő mellett teszi le a voksot, azonban Szávai az nyomán mutatható ki, hogy a regény Claude Lorrain *Acis és Galatea* című festményét idézi, amelyet Dosztojevszkij néhány évvel korábban a drezdai képtárban látott. Ez a kép az antikvitás világát ábrázolja,¹⁰⁷ mely egyértelműen az idilli múltra utal¹⁰⁸. Az álom, mint fizikai értelemben vett léthelyzet azonban csakis az (elbeszél) jelenben történhet meg.

Ez a hármasság, melynek magyarázata lehetetlennek tűnik, nem is a *magyarázhatóság* értelmében érdemes tárgyalásra, hanem abban az általános viszonylatban, mely az igazság megértésének, és az ehhez vezető útnak komplexitására hívja fel a figyelmet.

A *nevetséges ember* álma „azoknak a szigeteknek az egyikén [játszódik], amelyek a mi földünkön a görög szigetvilágot alkotják.”¹⁰⁹ Ennek nyomán Dosztojevszkij tehát a „Aranykor-mitologémára”¹¹⁰ épít.

„Az aranykor mind első megjelenésében (a világ első korszakaként), mind második megjelenésében (a világ negyedik korszakaként) az idő tartósságának, folytonosságának és megszakítottságának a képzetét helyezi konfliktusba, mely problémakörnyezetben sajátos színezetet kap a ciklikusság eszméje is. A ciklikusság az ismétlődés jegyén keresztül az időmegszakításnak új és új formáit és lehetőségeit jelöli meg, s e megszakítottságot a fókuszba emelve értelmezi az idő folyását, folytonos előrehaladását. (...) a mítosz az aranykornak mind a kezdetét, mind a végét, ahogyan átmenetileg megszakítatlan periódusait is következetesen az időtartam általában vett tagolhatóságának a gondolataként fejt ki(...)”¹¹¹

¹⁰⁷ SZÁVAI János, *Aletheia avagy nem találunk szavakat*, 87.o.

¹⁰⁸ „A történelem tehát – hangozzék bár paradoxonnak – döntően nem a múlt megtartásának, s kivált nem a kitüntetésének a tudománya. Sőt, éppen azzal részesít történeti tudásban, hogy nem szűnő időbeliségnek tapasztalatát a jelenben érdekelt önmegértés feltételül állítja. S ezt már az a Schiller is így gyanította, aki a mainál jóval biztonságosabb alapokon gondolta el a történelmi tapasztalat önkiteljesítését. A történelem, mondta, ’kigyógyít bennünket a régiség túlzó csodálatából, és az elmúlt idők iránti gyermeteg vágyakozásból; miközben saját birtokainkra figyelmeztet, nem hagyja, hogy visszakívánjuk Nagy Sándor és Augustus dicső Aranykorát.’” (Kulcsár Szabó 1995:80. A Schiller idézetet lásd: Schiller: Horenausgabe, Bd. 6. 262.1.) [Kulcsár Szabót Mezösi Miklós *Eljön-e majd/még az aranykor?* című tanulmánya idézi meg], KROÓ Katalin, *Aranykor-Árkádia: jelentés és irodalmi hagyományozódás*, 75.o.

¹⁰⁹ DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Egy nevetséges ember álma*, *Kisregények*, 491.o.

¹¹⁰ KROÓ Katalin, *Aranykor-Árkádia: jelentés és irodalmi hagyományozódás*, 186.o.

¹¹¹ KROÓ Katalin, *Aranykor-Árkádia: jelentés és irodalmi hagyományozódás*, 188.o.

Ez a fajta ciklikusság, vagy megismételhetőség az időbeliség kérdéskörén túl a *térbeli megismételhetőségben* („egész lényemmel megéreztem, hogy ez tökéletesen ugyanolyan nap, mint a mienk, annak mintegy másolata, hasonmása.(...) – Hát lehetséges ilyen *megismétlődés* a világmindenségben? Hát lehet ilyen a természet törvénye?... És ha az a föld, akkor ugyanolyan föld, mint a mienk? ... tökéletesen ugyanolyan, szerencsétlen, szegény, de örökre szeretett és drága, és még a leghálátlanabb fiaiban is ugyanolyan gyötrelmes szeretetet kelt maga iránt, mint a mienk?”¹¹²) is tetten érhető, ugyanakkor a *létezés megismételhetőségének* lehetőségében is(„s ha újra lennem kellene”¹¹³). A megismételhetőség azonban egyértelműen a formai megismételhetőségre szorítkozik, az új létezők(terek, és az elbeszélő) szemantikai viszonyai nem pusztán változnak, hanem korábbi szemantikai jegyeik ellenpólusában képződnek meg(nem akarom, hogy *legyőzzenek és megalázzanak* (...)) És végül megláttam és megismertem *e boldog föld* embereit is”¹¹⁴.

Kroó Katalin rámutat, hogy az aranykor-mítosz részeként a teremtetéstörténet ószövetségi rokona, s ez által szemantikai motívumként mutatja fel az elkülönülést/elválasztást, mely az égitestek funkciója:¹¹⁵ „Legyenek világító testek az ég mennyezetén, hogy elválasszák a nappalt az éjszakától, és legyenek jelek, meghatározói ünnepeknek, napoknak és esztendőeknek” (1Móz 1,14).¹¹⁶

Ugyancsak a szerző tárja föl a már tárgyalt folytonosság megszakításának a jelentésalakzatát, melyet, mint az aranykor-mítoszból feltárt időszemantikai jellemzőt tanulmányoz, hiszen állítása szerint az aranykor-értelmezéshez szorosan hozzátartozik a *teljesség* költői jelentése.¹¹⁷ Dosztojevszkijnél a pillanat a teljesség formájaként értelmezhető, és ragadható meg („egyetlen óra alatt, egy csapásra rendbe jönne minden!”).¹¹⁸ A teljesség a *nevetséges ember* új szemantikai jegyeiben érhető tetten, mely

¹¹² DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Egy nevetséges ember álma, Kisregények*, 489.o. [saját kiemelés]

¹¹³ DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Egy nevetséges ember álma, Kisregények*, 490.o.

¹¹⁴ DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Egy nevetséges ember álma, Kisregények*, 491-492. o. [saját kiemelés]

¹¹⁵ KROÓ Katalin, *Aranykor-Árkádia: jelentés és irodalmi hagyományozódás*, 192.o.

¹¹⁶ A bibliai szöveg forrása: Szent Biblia 2000.

¹¹⁷ KROÓ Katalin, *Aranykor-Árkádia: jelentés és irodalmi hagyományozódás*, 200.o.

¹¹⁸ DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Egy nevetséges ember álma, Kisregények*, 502.o.

az igazság meglátása nyomán új értelmet kapott élet(„A prédikálást abban a pillanatban határoztam el, mégpedig egész életemre!”¹¹⁹), valamint felebarátunk megsegítése („Azt a kislányt pedig megkeresem...”¹²⁰).

„Az orosz regény többlete ezzel szemben az, hogy hősei intellektuálisan érettebbek, illetve szélsőséges határszituációkban vannak; sőt mivel az esetek többségében intellektuális foglalkozásúak vagy hivatásúak, egzisztenciális, morális, és pszichológiai szituációjuk őket magukat teszi mintegy filozófusokká, saját vívódásaik szemlélőjévé, intellektuális önszemlélőkké.” – írja Király Gyula, az orosz prózáról szóló értekezésében, s mindez a Dosztojevszkij-prózának is megfeleltethető tézis. Az *Egy nevetséges ember álma* valóban mintegy filozófussá emeli főhősét: „De nem egyre megy-e, hogy álom volt-e vagy sem, ha az az álom kinyilatkoztatta előttem az igazságot? Ha egyszer átélte az ember az igazságot, akkor az ember tudja, hogy egyedül az az igazság és hogy nem lehet másik igazság, akár alszik az ember, akár ébren van.”

Ugyanakkor ennek az álomnak – mutat rá Kovács Árpád – szimbolikus képződményei Claude Lorrain festményének átírásán alapulnak:

„Ám e szimbólumrendszer transliterációjához Dosztojevszkij a bibliai paradicsom és a bűnbeesés motívumait használja föl. A kétféle – képi (mitikus) és szóbeli (biblikus) – nyelvezet integrációja révén tesz szert saját diszkurzusra a nagynovella hőse, mint a személyes elbeszélés alanya¹²¹. Csak ez a beszédmód – a „fantasztikus elbeszélés” – képes feltárni a cselekvés, a cselekvés egyszeri tapasztalata és az egész élet létvonatkozását, értelmi világát: „Nemcsak a dalokban, hanem egész életükben, minden tettükben csak egymást szerették.”¹²²

Az Aranykor-látás elemzésénél feltétlenül meg kell említeni S. Horváth Géza *A kamasszal* kapcsolatos megfigyelésére, miszerint az antik gondolkodásban ismeretes, hogy

¹¹⁹ DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Egy nevetséges ember álma*, *Kisregények*, 501.o.

¹²⁰ DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Egy nevetséges ember álma*, *Kisregények*, 503.o.

¹²¹ Már Verszilov szavaival is hangsúlyozza Dosztojevszkij, hogy a festmény transzfigurációja álomlátomássá történetmondást feltételez, ami itt is egy perszonális elbeszélésben valósul meg: „Nos, ezt a képet álmodtam, de nem mint festményt, hanem mint történetet.” (DOSZTOJEVSZKIJ 1971, 527)

¹²² KOVÁCS Árpád, *A fantasztikus mint heurézis*

„a Káosz mindent kitár, kibont, mindennek lehetősége van rá, hogy a kerüljön, ugyanakkor mindent elnyel, mindent nivellál, és elrejt a mélységben. (...) „A káosz ekvivalense a „véletlen””,¹²³ amely az *Egy nevetséges ember álma*ban a kislánnyal való találkozásban érhető tetten, valamint a más korábban említett csillaglátás, amely előbbivel metaforikus viszonyban áll. Ezen keresztül egyfajta körszerűséggel kerül kapcsolatba, ahogy a mű keretes szerkezete is ezt a motivált viszony létjogosultságát igazolja. Tehát a káosz képze nyomán indul meg a költői trópusképzés az elbeszélésben, s tetten érhető a személyiség elvesztése (öngyilkossági kísérlet, és az álom), valamint újra visszanyerése (ébredés), amely olyan körköröséget tár az olvasó elé, amely a dolgok újraaktiválhatóságát hirdeti.

Amennyiben az *Egy nevetséges ember álma* az Aranykor vagy az utópia képéként kerül értelmezésre, föltétlen meg kell még említeni Iser, ugyanis a pásztorregényekkel kapcsolatban arra mutat rá, hogy az ekloga már föltárta, hogy az éneklő pásztorokat nem a valóság ellentétéként, hanem inkább tükörképeként kell fölfognunk. Ugyanakkor az ő művi világukban benne rejlik a hajlam a világtól történő elfordulásra, amely arra indítja az olvasót, hogy a pásztori világot az Aranykorral azonosítsa, így arra ad alkalmat, hogy „egy lépéssel távolabbról lássuk azt, amiben érintve vagyunk”.¹²⁴

Az elbeszélésben megjelenő két világ közt fennálló különbség: Szávai nyomán a pásztori világgal azonosított álomvilág¹²⁵ és az empirikus – regény – valóság keresztmetszetében érthető tetten Iser nézete, miszerint az ezek közti konfliktusai közt „csupán annyi a különbség, hogy az előbbi végül is következmények nélkül való.”¹²⁶

A *nevetséges ember* ennek tükrében tárgyalva a következő megállapításra enged következtetni: az álombeli bűn megtorlás nélküli, míg a kisleány cserbenhagyása nem. A regény azonban épp ezt emeli ki, hiszen, ha a büntetés természetesen el is marad, nem lesz következmény nélküli, hiszen a főhős pálfordulása ezt példázza, de épp ez által mutatkozik meg az elbeszél valóság bűneinek jóvátételére irányuló szándék, így „olyan aktust testesít meg, amely a világoknak a világon belüli meghaladást teszi lehetővé.”¹²⁷

¹²³ S. HORVÁTH Géza, *Dosztojevszkij költői formái*, 14. o.

¹²⁴ ISER, Wolfgang, *A fiktív és az imaginárius : az irodalmi antropológia*, Bp., Osiris Kiadó, 2001, 72.o.

¹²⁵ „A nevetséges ember álma, mint tudjuk, Claude Lorrain *Acis és Galatea* című festményét idézi, amelyet az író néhány évvel korábban a drezdai képtárban látott. Lorrain képe az antikvitas bukolikus világát ábrázolja[...].” In: SZÁVAI János, *Aletheia avagy nem találunk szavakat*

¹²⁶ ISER, Wolfgang, *A fiktív és az imaginárius : az irodalmi antropológia*, 72.o.

¹²⁷ ISER, Wolfgang, *A fiktív és az imaginárius : az irodalmi antropológia*, 72.o.

VI. Az álmvilág másvilág

Összegzés

Az álmom a kanti terminussal intelligibilis világként értelmezhető, amit ő csak az értelem, s nem az érzékek útján tartott megismerhetőnek. Kant első kritikai munkájának címében is már előfordul ez az ellentét: *mundus sensibilis*, az érzékek útján megismerhető világ (a jelenségek világa) és *mundus I.*, az értelem útján megismerhető világ (a való világ).¹²⁸

Ily módon az álomnak tehát nincs tapasztalata, de van létstátusza. Empirikus emberi tapasztalat, hogy az álmodás ideje alatt – az álmodás keretét az elalvás/ébredés határozza meg – az érzékszervek „vissza vannak fogva”, ilyenkor valami „más” szabadul fel, a képzelőerő, s a képteremtés, szimbólumgenerálás beindulása jellemzi. Az álomlátás elbeszélése olyan fikatív valóságot alkot tehát, amelynek a valóságban is jelentős szerepe van.¹²⁹ Itt érhető tetten az irodalmi álom közös pontja a művészettel (intuíció). A kettő közötti megfeleltetés azzal indokolható, hogy bár logikailag nem bizonyíthatók az ott „történetek”, de beláthatók az „ott” ért hatások és ezek következményei.

Bahtyin nyomán az elbeszélés műfajiságát tekintve „elmélyült szintézisét adja a menippeának mint a világnézet végső kérdései műfajának, a középkori misztérium univerzalizmusával ábrázolja az emberi nem sorsát: a földi paradicsomot, a bűnbeesést, a vezeklést. Itt feltárul e két műfaj benső rokonsága, ezeket persze a történelmi-genetikus rokonság is összeköti. Ám itt műfaji szempontból a menippea antik típusa dominál.”¹³⁰ Ugyancsak Bahtyin állítása, hogy a műben általában nem a keresztény, hanem az antik szellem az uralkodó, ezt igazolja az Aranykor-látomás, valamint a műfaj, azonban, a dolgozat több fejezete a keresztény szellem jelenlétét is hangsúlyozni kívánja. A Dosztojevszkij-prózára jellemző az ilyen műfaji komplexitás: jelen elbeszélésben tehát együtt vannak jelen menippea és vallomás, de a prófétálás lényeges elemei is.

¹²⁸ Később azt tanította, hogy az értelem útján sem ismerhetjük meg a való világot.

(<http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/051/pc005143.html#5>)

¹²⁹ A fikatív, fikció terminust Kovács Árpád nyomdokain haladva nem *kitalálásként* kell értelmezni, hanem, mint figuratív kifejezés, melyet a prózaíró történetmondó beszéde egy elbeszélés szövegébe akar beoltani. A fantasztikus funkciója: ambivalens vagy paradox szemantikai mezők létrehozása, amit a prózanyelvi ritmus az egész szövegre kiterjeszt. KOVÁCS ÁRPÁD, *A fantasztikus mint heurézis*

¹³⁰ BAHTYIN, Mihail Mihajlovics, *Dosztojevszkij poétikájának problémái*, 186.o.

A bekezdésben megjelölt cél a fantasztikumot és az álmot az álom motívumának alapos vizsgálatával valamiképpen szintézisre hozatala volt, valamint, hogy az elbeszélésnek ilyen megközelítésben is értelmezést adjon. A metaforarendszer, mint a csillag és a kislány szándékos összeesengetése volt a dolgozat egyik fő alappillére, amely a két szó orosz megfelelőjének ismeretében, девочка (kislány) és звездочка (csillag) tágitotta a gyermekkel való bánásmód tematizálását az *Egy nevetséges ember álmában*, amely az Aranykor-látomással és prófétálással alkot koherens viszonyt. A retrospektív monológ, mint narratív technika nyelvi-esztétikai minőségében emeli ki az életműből, mert azt az érzetet kelti, hogy az „elbeszélő szinte velünk együtt írja”, mintegy a keletkezés pillanatába történő betekintés lehetőségét adva ez által, amellyel a szerző rendkívül szoros empátikus viszonyt tart fenn olvasójával.

VII. Bibliográfia

BABITS Mihály, *Bergson filozófiája*, In: Nyugat, 1910, 14. szám
(<http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>)

BAHTYIN, Mihail Mihajlovics, *A népi nevetéskultúra és a groteszk*, In: *A szó poétikája*, Gondolat, Bp., 1976

BAHTYIN, Mihail Mihajlovics, *Dosztoevszkij poétikájának problémái*, Bp., Gond-Cura/Osiris, 2001

BAHTYIN, Mihail Mihajlovics: *A tér és az idő a regényben*, in: *A szó poétikája*, Gondolat, Bp., 1976

BAKCSI György, *Dosztoevszkij világa*, Bp., Európa Könyvkiadó, 1971

BAKCSI György, *Dosztoevszkij-legenda és valóság: Mai szovjet tanulmányok Dosztoevszkijről*, Bp., Európa Könyvkiadó, 1978

BARTHES, Roland, *S/Z*, Bp., Osiris Kiadó, 1977

BERGYAJEV, Nyikolaj, *Dosztoevszkij világszemlélete*, Bp., Európa Könyvkiadó, 1993

COHN, Dorritt: *Áttetsző tudatok*, In: *Az irodalom elméletei 2.*, szerk. Thomka Beáta, Pécs, Jelenkor-JPTE, 1997

DOBOSSY László: *Cseh-magyar szótár*, Akadémiai Kiadó, 2001.

DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *A szelíd teremtes*, In: *Elbeszélések és kisregények II*, Magyar Helikon, 1973

DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Egy nevetséges ember álma, Kisregények*, Bp., Európa Kiadó, 1980

DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics, *Fehér éjszakák*, In: Elbeszélések és kisregények I, Magyar Helikon, 1973

DURANT, Will, *A gondolat hősei*, Budapest, 1931

FRANK, Joseph, *Dostoevsky, A writer in his time*, Princeton, Princeton University Press, 2010

GOGOL, Nyikolaj Vasziljevics, *A Nyevszkij Prospekt*, In: *XIX. századi orosz elbeszélők*, Bp, Európa Könyvkiadó, 1984

HAJNÁDY Zoltán, *Az orosz regény*, Bp., Tankönyvkiadó, 1991

HEIDDEGGER, Martin, *Der Ursprung des Kunstwers*, In: *Holzwege*, 1963

Huszonöt fontos orosz regény, Budapest, Maecenas Könyvkiadó, Lord Könyvkiadó, Szerk. Hetényi Zsuzsa, 1996

ISER, Wolfgang, *A fiktív és az imaginárius : az irodalmi antropológia*, Bp., Osiris Kiadó, 2001

KIRÁLY Gyula, *Dosztoevszkij és az orosz próza*, Bp., Akadémia Kiadó, 1983

KOVÁCS Árpád, *A fantasztikus mint heurézis*, In: *Partitúra* 2013/1.

KOVÁCS Árpád, *Próza mű és elbeszélés*, Diszkurzívák, Argumentum, Bp., 2010

KOVÁCS Árpád, *Роман Достоевского. Опыт поэтики жанра* [Dosztoevszkij regénye. A műfaj poétikai megközelítésben], Budapest, Tankönyvkiadó, 1985

KROÓ Katalin, *Aranykor-Árkádia: jelentés és irodalmi hagyományozódás*, Bp., L' Harmattan Kiadó, 2007

KROÓ Katalin, *Az irodalmi szöveg, mint saját „prófeciájának” beteljesítője és értelmezője. A szemantikai előreutalás költői szerkezete*. In: Kovács Árpád, *A szótól a szövegig és tovább. Tanulmányok az orosz irodalom és költészettan köréből*. Diszkurzívák, Budapest, 1999

LEVANICS Elemér: - Surányi Magda: Szerbhorvát-magyar kézi szótár, Terra, Budapest, 1971.

LOTMAN, Jurij, *Pétervár szimbolikája és a város szemiotikájának problémái*. In: *Kultúra, szöveg, narráció*, Pécs, 1994, Szerk.: Kovács Árpád és V. Gilbert Edit. Szabó Rita fordítása

NÉMETH G. Béla, *Egymást kiegészítve – nem egymás ellen („szellemtörténeti”, pszicholingvisztikai és egyéb irányzatok)*, In: *Az irodalomértés horizontjai*, Pécs, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, 1995

PLESSNER, Helmuth, *Soziale Rolle und menschliche Natur*, in uő. *Gesammelte Schriften*. B. X, hrsg. Von G. Dux e. a., Frankfurt am Main, 1985

RABKIN, Eric, *The Fantastic in Literature*, Princeton, New Jersey, Princeton UP, 1976

RICOEAUR, Paul, *A narratív azonosság*, In: *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Budapest, 2001, Szerk. Thomka Beáta

RICOEAUR, Paul, *Bibliai hermeneutika*, In: *Hermeneutikai füzetek 6.*, Budapest, Hermeneutikai Kutató Központ, 1995.

S. HORVÁTH Géza, *Dosztojevszkij költői formái*, Bp., Argumentum, 2002

SZÁVAI János, *Aletheia avagy nem találunk szavakat*, In: *Pascal örvénye avagy a progresszió hulláhegyei*, Bp., Magyar Szemle Alapítvány, 2013

Szent Biblia

TODOROV, Tzvetan, *Bevezetés a fantasztikus irodalomba*, (Ford. GELLÉRI Gábor),
Napvilág Kiadó, Budapest, 2002. Első megjelenés: Tzvetan TODOROV, *Introduction à la
littérature fantastique*, Paris, 1970